

بررسی روند تولیدی و تجاری کشاورزی ایران و کشورهای منتخب با توجه به آزادسازی تجاری دهه اخیر

بهنام سالم^۱

هرچند ارزیابی کامل آثار آزادسازی در بخش کشاورزی میسر نیست، اما می‌توان روند تجاری را که تا حد زیادی تحت تأثیر آزادسازی‌های انجام شده است مورد مقایسه قرار داد. بر این اساس، در این مقاله روند تولیدی و تجاری کشورهای منتخب مقایسه شده است. مقایسه آزادسازی‌های انجام شده، شاخص‌های تجاری و اقدامات حمایتی (جبرانی و تکمیلی) می‌تواند موفقیت یا عدم موفقیت نسبی آزادسازی‌های انجام شده در کشاورزی را منعکس نماید و براساس این تحقیق مشخص شد که در میان ۷ کشور منتخب، ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط، ویتنام در گروه کشورهای با درآمد کم و کره در گروه کشورهای با درآمد بالا بهترین عملکرد صادراتی را دارند، ضمن آنکه در مجموع ویتنام بهترین عملکرد و ژاپن بدترین عملکرد صادراتی را داشته است. در رابطه با واردات فیلیپین در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط و ویتنام در گروه کشورهای کم درآمد بیشترین عملکرد واردات را داشته است. کره و ژاپن نیز در گروه کشورهای با درآمد بالا روند مشابهی را داشته‌اند. در مجموع، کمترین عملکرد وارداتی متعلق به ایران و بیشترین عملکرد وارداتی متعلق به ویتنام است.

واژه‌های کلیدی: مزیت نسبی، اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، حمایت داخلی، شاخص ارزشی (مقداری) صادرات، شاخص ارزشی (مقداری) واردات، اقدامات جبرانی، اقدامات مکمل.

۱. مقدمه

بخش کشاورزی به لحاظ سهم آن در تولید و اشتغال و نیز امنیت غذایی در کشورهای در حال توسعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین، ارزیابی آثار آزادسازی تجاری در بخش کشاورزی اهمیت خاصی دارد، به ویژه اینکه معمولاً با توجه به شرایط خاص تولید کشاورزی فقر روستایی از فقر شهری بیشتر است. آزادسازی در بخش کشاورزی بعد از دور اروگوئه شدت یافت و اغلب کشورهای جهان در دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ بر اساس مقررات سازمان تجارت جهانی (WTO) نسبت به کاهش تعرفه‌ها و

افزایش دسترسی به بازارهای جهانی اقدامات مؤثری را انجام دادند. گرچه در برخی از حوزه‌های آزادسازی نظیر اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، اقدامات آزادسازی در سطح اولیه و مقدماتی است. با آزادسازی کشاورزی معمولاً قیمت برخی از کالاهای کشاورزی افزایش می‌یابد، زیرا برخی از کشورهای توسعه یافته مبالغ قابل توجهی را صرف اعطاء یارانه‌های صادراتی می‌نمایند و بطور طبع با حذف این یارانه‌ها قیمت این نوع کالاها افزایش می‌یابند. در چنین شرایطی در برخی از کشورهای در حال توسعه که زمینه بالقوه برای تولید کشاورزی وجود دارد به دلیل افزایش قیمت و ایجاد انگیزه برای تولیدکنندگان کشاورزی تولید در آنها افزایش می‌یابد، اما ممکن است کشورهایی که فاقد ظرفیت تولیدی لازم هستند واردات کشاورزی را کاهش دهند و امنیت غذایی در آنها کاهش یابد. آثار آزادسازی اعم از مثبت و منفی بر بسیاری از شاخص‌های اقتصادی نظیر شاخص تولید، شاخص بهره‌وری و مزیت نسبی منعکس می‌شود که شاید امکان بررسی تمام آنها در یک تحقیق کاری مشکل باشد، اما بطور قطع اثر آزادسازی بر صادرات و واردات منعکس می‌شود. بنابراین، در این تحقیق برای ارزیابی آثار آزادسازی‌های انجام شده در دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ از تغییرات شاخص‌های تجاری استفاده شده است. جامعه آماری مورد مطالعه متشکل از ۷ کشور در قاره آسیا است که در مناطق مختلف این قاره شامل آسیای شرقی، آسیای جنوب شرقی، جنوب آسیا و خاورمیانه مستقر هستند. به علاوه، با توجه به اینکه درآمد سرانه معیار مناسبی برای طبقه‌بندی کشورهای مورد بحث می‌باشد از معیار درآمد سرانه برای تفکیک کشورهای فوق استفاده شده است.

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ و اینکه درآمد سرانه متوسط را ۳۰۰۰ دلار فرض کنیم می‌توان کشورهای منتخب را بصورت زیر طبقه‌بندی نمود:

- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص بالا: ژاپن و کره
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کمتر از متوسط: ایران و فیلیپین
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کم: هند، پاکستان و ویتنام

در این تحقیق ضمن مطالعه میدانی از طریق منابع و سایت‌های خارجی از قبیل فائو، سالنامه آماری سازمان ملل از آمارها و مقالات بین‌المللی استفاده شده است. به ویژه اینکه در ارزیابی عملکرد تولیدی و تجاری کشورهای منتخب از شاخص‌های اقتصادی استفاده شده است تا امکان مقایسه عملکرد تجاری کشورهای منتخب و روند تحولات تجاری آنها با توجه به تحولات اخیر آزادسازی فراهم آید. ساختار مقاله به این شرح می‌باشد که بخش اول به مروری بر مطالعات گذشته می‌پردازد. در بخش دوم اقدامات آزادسازی انجام شده در کشورهای منتخب، عملکرد تولیدی و عملکرد تجاری آنها بررسی شده است. بخش سوم به بررسی آثار آزادسازی بر تولیدکنندگان و فقرای روستایی می‌پردازد.

سازوکارهای مقابله با آثار منفی آزادسازی در بخش چهارم بررسی شده است و در نهایت بخش پنجم نتیجه گیری مقاله را بیان می نماید.

۲. مروری بر مطالعات گذشته

سلامی (۱۳۷۶) با استفاده از یک مدل تعادل عمومی ۲۵ بخشی نشان داده که در ایران از تولید محصولات کشاورزی نه تنها حمایتی به عمل نیامده، بلکه مالیات پنهانی نیز وضع شده است. البته از طریق تحویل ارزان نهاده‌هایی مانند کود، سم، سوخت، ذرت و پودر ماهی از بخش کشاورزی حمایت غیرقیمتی به عمل آمده است. نتیجه کلی این تحقیق نشان داد که حمایت‌ها به ضرر گندم و به نفع سویا و چغندر قند بوده است و اینکه آزادسازی موجب افزایش صادرات کشاورزی ایران می شود و می تواند بخشی از آثار منفی انتقال افزایش قیمت‌های جهانی به ایران را خنثی نماید. به علاوه، در این مطالعه مشخص شد که کاهش قیمتی عرضه محصولات کمتر از یک بود، لذا افزایش تولید در سطح وسیع نمی تواند صرفاً ناشی از افزایش سطح قیمت‌ها باشد. البته این نتیجه گیری‌ها بر این اساس بوده که تنها بخش کشاورزی بطور مستقیم تحت تأثیر مقررات آزادسازی در گات است و تحولات سایر بخش‌ها از جمله صنعت مدنظر نیست.

در نهایت، تحلیل مذکور نشان می دهد که بازار ایران برای واردات کشاورزی بیشتر از حد مقرر در سازمان تجارت جهانی باز است، لذا نیازی به گشایش بیشتر بازار نیست. در این تحقیق توصیه شده می بایست ضمن توجه به فرآوری کشاورزی، واردات کشاورزی منطقی شود و اتخاذ سیاست‌های تجاری و مالی همراه با ثبات باشد.

خالدی (۱۳۸۶) در گزارشی نتایج اجرایی همزمان سیاست‌های آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی و هدفمند کردن یارانه‌ها را مورد بررسی قرار داده است. وی اشاره نمود که یارانه‌های اعطاء شده از سوی دولت ارتباط تنگاتنگ اما متضادی با آزادسازی قیمت‌ها دارد. وی عنوان نمود که در اثر آزادسازی، قیمت برخی کالاها افزایش و در نتیجه تقاضا و مصرف آنها کاهش می یابد و دولت می بایست دخالت نماید که این دخالت یا از طریق اعطاء یارانه یا از طریق کاهش قیمت به طرق مختلف و از جمله واردات و تحریک عرضه انجام می شود. در تحقیق مذکور عنوان شده است که مناسب ترین راه برای اعطاء یارانه روش مستقیم یعنی اعطاء یارانه به گروه‌های هدف است.

این روش فقرزا نیست و تنها ممکن است مصرف این محصولات در سبد مصرفی خانوار کم شود. نقطه ضعف این روش آن است که ممکن است قدرت مالی جدید ایجاد شده صرف خرید کالاهای دیگر شود و سلامت غذایی جامعه مختل گردد. در نهایت، در تحلیل مذکور اشاره شد اقلامی که دولت به منظور افزایش تولید آنها قیمت‌های تضمینی بالا را وضع کرده در صورت آزادسازی قیمتی ممکن است قیمت

آنها کاهش یابد (مانند گندم) و این در واقع موجب کاهش رفاه تولیدکننده و افزایش رفاه مصرف‌کننده می‌شود. آزادسازی گندم موجب افزایش مخارج خانوار در کوتاه‌مدت و بلندمدت و افزایش فقر روستایی و شهری می‌شود که البته فقر روستایی بیشتر افزایش می‌یابد.

محصولاتی که قیمت عرضه آنها کنترل می‌شود و در واقع به نوعی از تولیدکنندگان آن مالیات غیرمستقیم می‌گیرند (مانند محصولات دامی) آزادسازی افزایش رفاه تولیدکننده و کاهش رفاه مصرف‌کننده را به دنبال دارد. البته دولت می‌تواند در جهت حمایت از مصرف‌کننده مالیات را به مصرف‌کننده بپردازد. آزادسازی محصولاتی که دولت بطور کلی در آنها دخالت ندارد موجب کاهش رفاه تولیدکننده می‌شود. سرانجام از تحقیق فوق نتیجه گرفته شد که برای کاهش آثار منفی آزادسازی می‌بایست تولید توسعه و هزینه‌های تولید کاهش یابد، لذا جلوگیری از واردات بی‌رویه و قیمت‌شکن و اعطاء هدفمند یارانه عوامل تولیدی، اعطاء اعتبارات مناسب و جایگزینی نیروی کار جوان و متخصص می‌تواند تأثیر قابل توجهی در افزایش تولید داشته باشد.

اندرسون و مارتین اصلاح تجارت کشاورزی در دور دوحه را بررسی نمود و نتیجه گرفت که براساس مقررات مربوط به دور دوحه، کشاورزان و نیروی کار غیرماهر در کشورهای در حال توسعه منتفع می‌شوند و بیشترین منافع را این کشورها در اثر آزادسازی کسب می‌نمایند.

۳. مقایسه اثر آزادسازی تجاری روی کشاورزی کشورهای منتخب

در این بخش از تحقیق قصد داریم اثر آزادسازی تجاری را در قالب عملکرد تجاری و شاخص‌های اقتصادی تحلیل نماییم. برای طبقه‌بندی کشورهای مورد تحقیق می‌توان آنها را براساس معیار درآمد سرانه به کشورهای با درآمد بالا، درآمد کمتر از متوسط و درآمد کم تفکیک نمود. به این طریق می‌توان اثر آزادسازی بر طبقه درآمدی مورد نظر را تحلیل نمود. علاوه بر این، می‌توان کشورهای مورد نظر را برحسب منطقه جغرافیایی مورد بررسی قرار داد. در این تحقیق عمدتاً آثار آزادسازی در قالب گروه‌های درآمدی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ و اینکه درآمد سرانه متوسط را ۳۰۰۰ دلار فرض کردیم

طبقه‌بندی بین کشورهای منتخب بصورت زیر شکل گرفته است:

- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص بالا: ژاپن، کره
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کمتر از متوسط: ایران و فیلیپین
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کم: هند، پاکستان و ویتنام

در مرحله بعدی می‌بایست شاخص‌های مهم تجاری مشترک را محاسبه نمود و براساس آن ارزیابی را انجام داد. لازم به ذکر است ارقام خام آماری به لحاظ مقایسه ارزشی ندارد و لذا ارقام خام می‌بایست به شاخص‌های همانند تبدیل شوند و در این تحقیق تا حد امکان این شاخص‌ها بکار رفته است. ضمن مطالعه میدانی، آمار کشورهای خارجی از طریق منابع خارجی مانند فائو، سالنامه آماری سازمان ملل و آمار تجارت جهانی بدست آمده است. در این تحقیق از گزارشات و مقالات بین‌المللی استفاده بسیاری شده است. در بخش‌های بعدی این تحقیق نتایج مقایسه آثار آزادسازی تجاری میان کشورهای مذکور تحلیل خواهد شد.

۳-۱. ارزیابی اقدامات مهم آزادسازی تجاری در کشورهای منتخب

آزادسازی تجاری طیف وسیعی از اقدامات مختلف از قبیل کاهش تعرفه، کاهش حمایت صادراتی و اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی (SPS)^۱ را شامل می‌شود. نتایج حاصله نشان می‌دهد که در میان کشورهای منتخب دو کشور بجای کاهش تعرفه، میزان تعرفه را افزایش داده‌اند. هند در آسیای جنوبی و ایران در منطقه خاورمیانه تعرفه‌های مربوط به خود را در بخش کشاورزی افزایش داده‌اند. سایر کشورهای منتخب تعرفه‌های خود را کاهش داده‌اند که در راستای آزادسازی‌های قبلی بوده است.

در راستای حداقل دسترسی به بازار طبق مقررات دور اروگوئه که بر مبنای آن می‌بایست کشورها حداقل سهمی از بازار خود را به واردات اختصاص دهند دو کشور ژاپن و کره در آسیای شرقی بطور جدی این کار را انجام داده‌اند.

کاهش حمایت داخلی براساس معیار AMS^۲ را اکثر کشورهای منتخب به استثنای ژاپن و کره در آسیای شرقی، ویتنام در آسیای جنوب شرقی و پاکستان در آسیای جنوبی بکار برده‌اند. کاهش یارانه نهاده‌های کشاورزی در ایران طی برنامه‌های اول و دوم توسعه و افزایش هزینه‌های کشاورزی به‌عنوان کاهش حمایت داخلی تلقی می‌شود (جدول ۱).

---

1. Phyto-Sanitary and Sanitary
2. Aggregate Measure Support

جدول ۱. اقدامات آزادسازی کشورهای منتخب

کشور	کاهش تعرفه	افزایش تعرفه	سه‌میه/حداقل دسترسی	حمایت داخلی	حمایت صادراتی	مقررات بهداشتی
ژاپن	x	x	xxx	xx	x	xx
آسیای شرقی	کره	xxx	x	xxx	x	xx
آسیای جنوب شرقی	فیلیپین	xxx	xx	x	x	xxx
ویتنام	xxx	x	xx	xx	xx	x
آسیای جنوبی	هند	x	xx	x	x	xxx
پاکستان	xxx		xx	xxx	xxx	x
خاورمیانه	ایران	x		x		

تذکره: علامت x حاکی از اجرای اقدام مربوطه بطور بسیار ضعیف و علامت xx بطور ملایم و xxx بطور مهم می‌باشد. مأخذ: نتایج تحقیق.

۲-۳. عملکرد تولیدی در کشورهای منتخب

همان‌طور که پیش از این ذکر شد برای مقایسه عملکرد کشاورزی کشورهای منتخب طی دوره آزادسازی (۲۰۰۵-۱۹۹۰) می‌بایست از شاخص‌های یکسان استفاده نمود تا امکان تحلیل بهتر فراهم شود. در این تحقیق برای ارزیابی از شاخص ناخالص تولید کشاورزی استفاده شده است.

ژاپن در گروه کشورهای با درآمد بالا از عملکرد مطلوبی برخوردار نبوده و شاخص تولید کشاورزی این کشور از ۱۹۹۰ به بعد بطور منظم روند نزولی داشته، بطوری که شاخص مذکور از رقم ۱۱۰/۰۶ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۹۷/۰۷ در سال ۲۰۰۵ کاهش یافته است. در مقابل، کره در این گروه نسبت به ژاپن شرایط مطلوب‌تری داشته و شاخص تولید کشاورزی آن از رقم ۷۸/۸۸ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۹۶/۹۸ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط دو کشور ایران و فیلیپین هر دو از روند مطلوب تولیدی برخوردار بوده‌اند. البته روند تولیدی ایران مطلوبتر بوده، بطوری که شاخص مذکور از ۶۸/۹ در سال ۱۹۹۰ به ۱۱۴/۷۴ در سال ۲۰۰۵ رسیده است. نکته جالب در عملکرد تولیدی ایران روند منظم صعودی آن (به استثناء سال ۲۰۰۰) می‌باشد.

در گروه کشورهای با درآمد کم بهترین عملکرد متعلق به ویتنام است. شاخص تولید کشاورزی این کشور طی دوره مورد مطالعه به بیش از دو برابر افزایش یافته است (از رقم ۵۷/۳۱ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۲۶ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است). پس از ویتنام، پاکستان از عملکرد مطلوب تولیدی برخوردار بوده و شاخص تولیدی این کشور با روند صعودی از رقم ۷۰/۴۳ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۱۲/۸۵ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. سرعت افزایش روند تولیدی هند در این گروه از شتاب کمتری برخوردار بوده و از ۷۵/۳۷ در سال ۱۹۹۰ به ۱۰۶/۲۳ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. در مجموع، در بین کشورهای منتخب بدترین

عملکرد تولیدی مربوط به کشور ژاپن و بهترین عملکرد تولیدی متعلق به ویتنام است. کره در میان کشورهای که روند تولیدی آنها صعودی بوده عملکرد ضعیفی را ارائه نموده است. در واقع، کشورهای با درآمد بالا (ژاپن-کره) عملکرد ضعیف تری نسبت به سایر کشورهای منتخب ارائه کرده‌اند (جدول ۲).

جدول ۲. شاخص‌های ناخالص تولید کشاورزی در کشورهای منتخب طی دوره (۱۹۹۰-۲۰۰۵)

سال	درآمد بالا		درآمد کمتر از متوسط		درآمد کم	
	ژاپن	کره	ایران	فیلیپین	هند	پاکستان
۱۹۹۰	۱۱۰/۰۶	۷۸/۸۸	۶۸/۹	۷۹/۷	۷۵/۳۷	۷۰/۴۳
۱۹۹۱	۱۰۷/۵۴	۷۸/۴۱	۷۱/۰۷	۷۷/۵۹	۷۶/۰۷	۷۶/۴۸
۱۹۹۲	۱۱۰/۸۴	۸۵/۳۹	۷۸/۴۱	۷۹/۲۸	۷۹/۵۶	۷۴/۶
۱۹۹۳	۱۰۳/۶۶	۸۶/۲۲	۸۲/۲۳	۸۳/۲	۸۱/۶۶	۷۸/۳۵
۱۹۹۴	۱۰۹/۲۷	۸۵/۹۹	۸۴/۶۷	۸۵/۰۴	۸۴/۵۹	۸۰/۹۴
۱۹۹۵	۱۰۶/۳۶	۹۰/۵۵	۸۷/۲۶	۸۶/۵۵	۸۷/۰۲	۸۸/۴۱
۱۹۹۶	۱۰۴/۲۳	۹۴/۲۳	۹۱/۹۹	۹۳/۰۵	۹۰/۵۱	۹۰/۱
۱۹۹۷	۱۰۴/۵۵	۹۵/۷۷	۹۵/۹۷	۹۵/۴۱	۹۱/۸۹	۹۱/۶۵
۱۹۹۸	۱۰۰/۰۶	۹۴/۶	۹۹/۲۳	۸۸	۹۴/۶۶	۹۵/۱۶
۱۹۹۹	۱۰۱/۰۱	۹۹/۱۱	۱۰۰/۸۶	۹۶/۰۴	۹۹/۰۷	۹۹/۳۳
۲۰۰۰	۱۰۰/۴۱	۱۰۰/۵۹	۹۶/۳۶	۹۹/۸۳	۹۹/۰۳	۱۰۱/۷
۲۰۰۱	۹۸/۵۸	۱۰۰/۳	۱۰۲/۷۹	۱۰۴/۲۳	۱۰۱/۹	۹۸/۹۶
۲۰۰۲	۹۹/۴۱	۹۶/۴۵	۱۱۰/۵	۱۰۹/۵۲	۹۶/۵	۱۰۰/۵
۲۰۰۳	۹۶/۰۲	۹۳/۶۵	۱۱۲/۱۴	۱۱۱/۸۶	۱۰۵/۴۹	۱۰۴/۲۸
۲۰۰۴	۹۶/۳۷	۹۸/۱۱	۱۱۳/۴۲	۱۱۶/۹۱	۱۰۶/۰۹	۱۱۱/۹۷
۲۰۰۵	۹۷/۰۷	۹۶/۹۸	۱۱۴/۷۴	۱۱۴/۱۳	۱۰۶/۲۳	۱۱۲/۸۵

تذکره: شاخص‌های تولیدی براساس فرمول لاسپیرز محاسبه شده و معرف تغییر مجموع مقادیر تولید موزون شده براساس قیمت متوسط (۱۹۹۹-۲۰۰۱) نسبت به دوره پایه می‌باشد.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

۳-۳. عملکرد تجاری کشورهای منتخب

الف) ارزیابی عملکرد صادرات کشورهای منتخب

در گروه کشورهای با درآمد بالا اگرچه هر دو کشور ژاپن و کره روند صعودی در شاخص صادراتی کشاورزی را تجربه کرده‌اند، اما رشد صادراتی کره شتاب بیشتری داشته بطوری که شاخص صادراتی این کشور دو برابر شده است (از رقم ۶۶ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۳۵ افزایش یافته است). در مورد روند صادراتی محصولات غذایی (به استثناء ماهی) نیز این وضعیت صادق است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ایران بهترین عملکرد صادراتی را داشته و شاخص صادراتی این کشور بیش از چهار برابر شده است (از رقم ۴۲ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۷۹ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است). در مورد عملکرد صادراتی

مواد غذایی این روند شتاب بیشتری داشته بطوری که شاخص صادراتی مواد غذایی نزدیک به پنج برابر طی دوره مورد نظر بحث شده است (جدول ۳).

در گروه کشورهای کم درآمد بهترین عملکرد صادراتی مربوط به کشور ویتنام است. شاخص صادراتی این کشور طی دوره مورد مطالعه پنج برابر شده است. هند به لحاظ عملکرد صادراتی کشاورزی پس از ویتنام از عملکرد مطلوبی برخوردار است. روند صعودی صادرات پاکستان در این گروه دارای ضعیف‌ترین عملکرد را بوده است (جدول ۳).

در مواد غذایی، هند رتبه اول در این گروه را به خود اختصاص داده، بطوری که شاخص ارزشی صادرات غذایی این کشور بیش از پنج برابر شده است و کشورهای ویتنام و پاکستان در رتبه بعدی قرار دارند (جدول ۳).

در مجموع، ویتنام بهترین عملکرد ارزشی صادرات کشاورزی را داشته و بدترین عملکرد مربوط به ژاپن است و در خصوص مواد غذایی بهترین عملکرد مربوط به هند و در مرحله بعدی متعلق به ویتنام و بدترین عملکرد نیز مربوط به ژاپن است.

در مورد شاخص مقداری صادرات در گروه کشورهای بالا درآمد بالا کماکان کره وضع بسیار مطلوب‌تری نسبت به ژاپن ارائه کرده ضمن آنکه شاخص صادراتی ژاپن کاهش یافته است (جدول ۴).

در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط نیز همچنان ایران بهترین عملکرد صادراتی را به خود اختصاص داده، بطوری که شاخص مقداری صادرات کشاورزی این کشور ده برابر شده است (جدول ۴).

در گروه کشورهای کم درآمد، هند و ویتنام از عملکرد مقداری صادراتی تقریباً مشابهی برخوردارند گرچه هند در رتبه اول این گروه قرار دارد. در خصوص مواد غذایی نیز این وضعیت بطور ملموس‌تری صادق است، به گونه‌ای که شاخص صادرات غذایی هند طی دوره مذکور نزدیک به هفت برابر شده است (جدول ۴).

بین کشورهای منتخب ایران بهترین عملکرد مقداری (صادراتی) کشاورزی و ژاپن بدترین عملکرد را داشته‌اند. در مورد عملکرد مقداری صادراتی مواد غذایی بهترین عملکرد کماکان متعلق به ایران و در مرحله بعدی متعلق به هند است و بدترین عملکرد مربوط به کشور ژاپن است (جدول ۴).

در مجموع می‌توان این طور ارزیابی نمود که آزادسازی روند صادراتی را تسریع کرده بطوری که عملکرد موفق ویتنام ناشی از اجرای موفق آزادسازی و سایر اقدامات دولت در کشاورزی بوده است. ژاپن با وجود نرخ ارز قوی نتوانسته همانند کره و سایر کشورها از فرصت‌های ایجاد شده صادراتی استفاده نماید. روند ایران نیز منحصر به فرد بوده، لذا روند نامنظم داشته ضمن اینکه ایران به تعداد کمی از محصولات صادراتی خود همانند خرما، پسته و از این قبیل وابسته است و اخلاص در بازار این محصولات ممکن است روند صادرات کشاورزی ایران را مختل نماید.

جدول ۳. شاخص ارزشی صادرات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۶۵	۴۲	۵۱	۶۶	۹۲	۸۴	۳۲
	۳۵	۳۸	۵۲	۶۴	۴۱	۸۰	۳۵
۱۹۹۱	۵۹	۶۱	۵۹	۶۲	۹۷	۸۷	۲۷
	۴۲	۵۹	۵۶	۶۰	۵۲	۸۰	۳۲
۱۹۹۲	۶۲	۶۶	۶۸	۶۶	۱۱۷	۹۶	۳۷
	۴۶	۶۲	۶۰	۷۱	۶۲	۹۴	۴۴
۱۹۹۳	۷۳	۸۲	۷۶	۶۱	۷۶	۹۳	۳۶
	۵۱	۷۷	۶۶	۶۵	۴۸	۹۲	۴۱
۱۹۹۴	۷۰	۱۰۳	۷۸	۷۷	۵۱	۹۹	۵۷
	۵۵	۹۶	۶۲	۸۲	۴۴	۹۷	۵۲
۱۹۹۵	۱۱۸	۱۱۱	۸۶	۱۰۱	۸۵	۱۳۲	۷۵
	۱۱۳	۱۰۱	۵۸	۱۰۲	۸۱	۱۳۰	۵۷
۱۹۹۶	۱۲۶	۱۰۹	۷۴	۱۱۱	۱۲۸	۱۲۱	۸۹
	۱۰۶	۱۰۳	۵۴	۱۱۲	۷۴	۱۱۸	۸۷
۱۹۹۷	۱۱۹	۸۰	۷۷	۱۱۴	۶۹	۱۲۳	۱۰۲
	۹۳	۷۰	۵۵	۱۱۴	۷۰	۱۲۲	۱۰۳
۱۹۹۸	۱۰۸	۱۰۶	۷۶	۱۰۹	۱۰۶	۱۲۰	۱۰۸
	۱۰۳	۱۰۵	۶۸	۱۱۰	۱۰۹	۱۲۱	۱۰۹
۱۹۹۹	۹۴	۱۰۲	۸۰	۱۱۳	۱۱۱	۹۱	۱۱۱
	۸۸	۱۰۰	۶۶	۱۱۹	۱۲۱	۹۰	۱۱۴
۲۰۰۰	۹۸	۹۶	۶۷	۹۱	۹۵	۱۰۴	۱۰۱
	۹۶	۹۷	۵۷	۹۱	۸۵	۱۰۵	۹۷
۲۰۰۱	۱۰۷	۱۰۰	۱۵۱	۹۵	۹۲	۱۰۴	۸۷
	۱۱۴	۱۰۱	۱۷۶	۸۹	۹۳	۱۰۳	۸۷
۲۰۰۲	۱۱۳	۱۱۱	۷۴	۹۹	۸۸	۱۰۲	۹۳
	۱۳۵	۱۱۵	۵۶	۸۳	۹۳	۱۰۳	۹۴
۲۰۰۳	۱۳۵	۱۴۹	۷۵	۱۱۲	۱۱۵	۱۲۷	۱۱۲
	۱۴۵	۱۵۶	۶۲	۸۸	۱۱۹	۱۲۵	۱۰۳
۲۰۰۴	۱۴۷	۱۲۹	۸۱	۱۱۸	۱۱۲	۱۴۰	۱۵۱
	۱۶۲	۱۳۶	۶۷	۹۴	۱۱۴	۱۳۴	۱۳۴
۲۰۰۵	۱۸۸	۱۷۹	۸۲	۱۳۵	۱۵۸	۱۷۳	۱۶۴
	۱۸۲	۱۸۹	۷۲	۱۰۵	۱۵۸	۱۶۸	۱۷۴

تذکر ۱: سطر اول در هر سال شاخص صادرات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص صادرات مواد غذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مذکور معرف تغییر در ارزش جاری صادرات نسبت به دوره پایه است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

جدول ۴. شاخص مقدری صادرات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۵۱	۱۳	۶۶	۶۸	۴۳	۸۷	۳۸
	۲۵	۱۳	۶۶	۷۰	۳۱	۸۲	۴۳
۱۹۹۱	۶۷	۲۷	۶۶	۶۳	۵۲	۸۵	۲۷
	۴۴	۲۷	۶۳	۶۴	۴۳	۸۰	۲۹
۱۹۹۲	۶۷	۲۷	۶۵	۶۶	۶۹	۷۸	۴۵
	۳۵	۲۶	۶۲	۶۸	۵۴	۷۴	۵۱
۱۹۹۳	۸۸	۳۴	۶۸	۶۱	۴۶	۷۸	۴۱
	۴۴	۳۴	۶۸	۶۳	۳۷	۸۶	۴۶
۱۹۹۴	۷۸	۹۳	۶۴	۷۰	۴۳	۸۵	۴۹
	۴۷	۹۴	۶۲	۷۲	۴۱	۸۱	۵۳
۱۹۹۵	۱۴۰	۱۱۰	۶۸	۷۶	۷۴	۱۰۳	۵۲
	۱۳۷	۱۱۱	۶۳	۷۷	۷۴	۹۷	۵۵
۱۹۹۶	۱۳۷	۹۴	۶۲	۸۸	۶۶	۸۹	۷۳
	۱۱۹	۹۵	۵۷	۸۶	۵۷	۸۸	۷۹
۱۹۹۷	۱۰۷	۱۰۰	۶۸	۹۳	۶۴	۹۰	۸۳
	۷۶	۱۰۰	۶۰	۸۹	۶۴	۸۸	۸۸
۱۹۹۸	۱۱۳	۱۲۱	۱۰۹	۱۱۲	۹۶	۹۲	۸۴
	۱۰۷	۱۲۱	۱۰۹	۱۰۵	۹۷	۹۱	۹۱
۱۹۹۹	۷۴	۱۰۲	۸۸	۱۰۰	۹۶	۷۰	۱۰۴
	۵۹	۱۰۲	۸۵	۱۰۱	۹۸	۷۲	۱۱۱
۲۰۰۰	۸۹	۹۴	۷۰	۹۴	۸۵	۱۰۰	۹۲
	۸۹	۹۵	۶۶	۹۵	۸۲	۱۰۰	۹۰
۲۰۰۱	۱۳۵	۱۰۲	۱۴۱	۱۰۴	۱۱۸	۱۲۸	۱۰۳
	۱۵۳	۱۰۲	۱۴۷	۱۰۲	۱۱۹	۱۲۷	۹۸
۲۰۰۲	۱۷۰	۶۰	۷۲	۱۰۵	۱۰۷	۹۶	۹۶
	۲۲۹	۶۰	۶۸	۹۷	۱۰۸	۱۰۰	۹۳
۲۰۰۳	۱۹۱	۷۱	۷۳	۱۰۷	۱۲۹	۱۱۳	۱۱۳
	۲۳۳	۷۰	۶۸	۹۶	۱۳۰	۱۱۴	۱۱۴
۲۰۰۴	۱۷۳	۸۶	۷۳	۱۰۸	۹۶	۱۰۵	۱۲۸
	۱۹۹	۸۶	۶۹	۹۸	۹۵	۱۱۰	۱۲۲
۲۰۰۵	۱۸۷	۱۳۲	۶۹	۱۱۲	۱۳۴	۱۱۲	۱۳۹
	۱۷۰	۱۳۳	۶۵	۱۰۱	۱۳۳	۱۱۶	۱۴۴

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص مقدری صادرات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص مقدری صادرات مواد غذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.
 تذکر ۲: شاخص‌های مقدری معرف تغییر در مجموع مقادیر موزون شده قیمت است. وزن‌ها متوسط ارزش (۲۰۰۱-۱۹۹۹) است و فرمول لاسپیرز بکار رفته است.
 مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

ب) ارزیابی عملکرد واردات کشورهای منتخب

درخصوص عملکرد ارزشی واردات در گروه کشورهای با درآمد بالا ژاپن و کره از روند صعودی مشابهی برخوردارند، ضمن آنکه واردات کره در مواد غذایی با نرخ بیشتری افزایش یافته و بیش از دو برابر شده است (جدول ۵). در کشورهای با درآمد کمتر از متوسط، فیلیپین بیشترین واردات را داشته بطوری که شاخص وارداتی این کشور از رقم ۵۹ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۶۴ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. واردات ایران به دلیل اجرای سیاست‌های خودکفایی و نیز افزایش تعرفه‌ها رشد کمی داشته است (جدول ۵). در گروه کشورهای کم درآمد بیشترین عملکرد وارداتی متعلق به ویتنام است بطوری که شاخص ارزش وارداتی کشاورزی این کشور از رقم ۱۸ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۵۸ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است (جدول ۵).

همین روند در مورد واردات محصولات غذایی نیز حاکم است. پس از ویتنام کشور هند قرار دارد که شاخص وارداتی آن نزدیک به پنج برابر شده است و در مرحله آخر کشور پاکستان قرار دارد. نکته جالب توجه در روند وارداتی کشورهای منتخب کاهش شاخص وارداتی در سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ در کشورهای آسیای شرقی و جنوب شرقی می‌باشد که ناشی از بحران مالی در این کشورها بوده است. البته پاکستان نیز با کاهش شدید واردات مواجه بوده که تا حدی ناشی از رشد کم تولید خالص داخلی و نیز بی‌ثباتی سیاسی این کشور بوده است (جدول ۵).

نرخ بالای واردات کشاورزی و مواد غذایی در هند تا حد زیادی ناشی از اقدامات آزادسازی به ویژه انعقاد پیمان ترجیحی با نپال در سال ۱۹۹۶ است. در مجموع، در میان کشورهای منتخب کمترین رشد در شاخص ارزشی واردات متعلق به ایران و بیشترین رشد متعلق به ویتنام است (جدول ۵).

درخصوص عملکرد مقداری واردات گروه کشورهای با درآمد بالا کره نسبت به ژاپن با نرخ بیشتری واردات کشاورزی و مواد غذایی را افزایش داده است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ایران با نرخ بسیار کمی مقدار واردات را افزایش داده، در حالی که فیلیپین مقدار واردات خود را نزدیک به دو برابر کرده است (جدول ۶). در مورد کشورهای با درآمد کم، بیشترین عملکرد وارداتی مربوط به ویتنام است بطوری که شاخص مقداری واردات کشاورزی این کشور از رقم ۱۴ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۲۲۴ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته و پس از این کشور هند و پاکستان در مراحل بعدی قرار دارند. در واقع، روندهای مقداری واردات مشابه روندهای ارزشی واردات هستند (جدول ۶).

جدول ۵. شاخص ارزشی واردات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۳۰	۹۰	۸۲	۸۷	۷۵	۵۹	۱۸
	۲۹	۹۱	۷۶	۶۵	۷۹	۵۶	۱۳
۱۹۹۱	۲۰	۹۰	۸۴	۹۳	۶۲	۴۳	۱۶
	۱۸	۹۵	۷۸	۷۷	۶۵	۳۷	۱۸
۱۹۹۲	۳۸	۸۷	۸۸	۹۲	۶۹	۵۳	۱۶
	۳۵	۸۶	۸۶	۸۰	۷۴	۴۶	۱۹
۱۹۹۳	۲۷	۹۰	۸۹	۸۶	۹۱	۵۹	۱۹
	۲۳	۹۱	۸۹	۷۴	۱۰۲	۵۲	۳۱
۱۹۹۴	۶۳	۶۹	۱۰۷	۱۰۱	۷۱	۷۵	۵۵
	۶۰	۶۸	۱۰۷	۸۸	۷۰	۶۸	۵۵
۱۹۹۵	۶۲	۱۲۳	۱۱۷	۱۲۴	۱۳۱	۹۶	۸۸
	۵۶	۱۳۰	۱۱۵	۱۰۷	۱۳۳	۹۴	۷۳
۱۹۹۶	۶۱	۱۰۹	۱۱۹	۱۳۶	۱۲۲	۱۱۳	۷۸
	۶۳	۱۱۴	۱۲۰	۱۳۰	۱۴۱	۱۲۲	۶۹
۱۹۹۷	۷۰	۱۱۳	۱۰۸	۱۲۳	۱۰۵	۱۰۲	۶۱
	۷۶	۱۲۰	۱۰۶	۱۱۵	۱۱۶	۱۰۰	۶۲
۱۹۹۸	۱۰۸	۸۹	۹۹	۸۸	۱۱۱	۱۱۵	۸۳
	۱۲۳	۹۲	۹۵	۸۷	۱۱۷	۱۱۵	۷۲
۱۹۹۹	۱۱۲	۹۵	۹۹	۹۲	۱۲۶	۱۰۴	۹۲
	۱۱۹	۹۹	۹۸	۹۳	۱۲۷	۱۰۹	۷۵
۲۰۰۰	۷۹	۹۸	۱۰۲	۱۰۳	۹۴	۹۹	۱۰۷
	۷۸	۱۰۳	۱۰۱	۱۰۵	۹۷	۹۹	۹۶
۲۰۰۱	۱۰۷	۱۰۵	۹۷	۱۰۳	۷۹	۹۶	۱۰۰
	۱۰۲	۹۷	۹۹	۱۰۱	۷۵	۹۱	۱۲۷
۲۰۰۲	۱۱۳	۷۰	۹۵	۱۱۰	۸۱	۱۰۶	۹۶
	۱۱۷	۷۱	۹۶	۱۱۵	۷۴	۱۰۰	۹۶
۲۰۰۳	۱۴۰	۹۲	۱۰۶	۱۲۲	۹۳	۱۱۲	۱۰۵
	۱۴۷	۸۹	۱۰۸	۱۳۳	۸۸	۱۰۷	۱۰۳
۲۰۰۴	۱۴۳	۱۰۳	۱۱۹	۱۳۳	۱۱۷	۱۲۴	۱۴۰
	۱۵۲	۸۹	۱۲۱	۱۴۴	۹۱	۱۱۲	۱۳۶
۲۰۰۵	۱۴۳	۱۰۶	۱۲۲	۱۳۹	۱۵۳	۱۶۴	۱۵۸
	۱۵۰	۹۹	۱۲۱	۱۵۴	۱۳۸	۱۴۲	۱۵۸

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص ارزشی واردات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص ارزشی واردات مواد غذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های ارزشی واردات معرف تغییر در ارزش جاری واردات سیف نسبت به دوره پایه است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

جدول ۶. شاخص مقداری واردات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۲۹	۶۰	۹۲	۶۹	۷۸	۶۰	۱۴
	۲۹	۶۰	۹۲	۷۱	۷۹	۵۸	۱۷
۱۹۹۱	۱۷	۶۰	۹۵	۷۷	۶۰	۴۳	۱۹
	۱۷	۶۱	۹۵	۸۰	۶۰	۳۸	۲۵
۱۹۹۲	۳۸	۵۲	۹۷	۸۲	۷۸	۵۰	۱۷
	۳۸	۵۱	۹۶	۸۴	۸۰	۴۶	۲۳
۱۹۹۳	۲۳	۵۳	۹۸	۸۳	۱۰۲	۵۶	۳۳
	۲۲	۵۱	۹۸	۸۵	۱۰۸	۵۰	۴۴
۱۹۹۴	۴۸	۴۸	۱۰۳	۸۶	۷۸	۶۱	۴۲
	۴۷	۴۶	۱۰۳	۸۹	۸۱	۵۹	۵۲
۱۹۹۵	۳۴	۷۲	۹۹	۹۴	۱۰۴	۷۷	۵۸
	۳۲	۷۰	۹۸	۹۳	۱۰۷	۷۴	۶۷
۱۹۹۶	۴۷	۷۴	۹۸	۹۷	۹۳	۸۶	۴۷
	۴۸	۷۱	۹۷	۹۶	۹۸	۹۲	۵۱
۱۹۹۷	۶۶	۸۸	۱۰۰	۹۴	۹۷	۸۸	۵۳
	۶۹	۸۹	۱۰۰	۹۵	۱۰۲	۸۸	۵۹
۱۹۹۸	۹۳	۶۳	۹۸	۹۰	۹۹	۱۱۶	۶۹
	۹۶	۶۱	۹۷	۹۱	۹۹	۱۱۷	۷۸
۱۹۹۹	۱۱۳	۹۳	۱۰۱	۹۷	۱۱۹	۹۱	۸۳
	۱۱۵	۹۳	۱۰۱	۹۸	۱۱۹	۹۳	۸۳
۲۰۰۰	۷۸	۱۰۳	۱۰۰	۱۰۱	۱۰۱	۱۰۲	۹۷
	۷۷	۱۰۵	۱۰۰	۱۰۱	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۱
۲۰۰۱	۱۰۷	۱۰۲	۹۸	۱۰۱	۷۹	۱۰۵	۱۱۸
	۱۰۶	۱۰۱	۹۸	۱۰۰	۷۷	۱۰۳	۱۱۵
۲۰۰۲	۱۰۷	۷۷	۹۸	۱۰۷	۷۴	۱۲۱	۱۳۸
	۱۰۸	۷۳	۹۸	۱۰۶	۷۱	۱۱۶	۱۳۱
۲۰۰۳	۱۱۹	۷۰	۱۰۰	۱۰۶	۶۹	۱۰۷	۱۷۴
	۱۱۹	۶۶	۹۹	۱۰۶	۶۴	۱۰۲	۱۳۹
۲۰۰۴	۱۱۶	۶۰	۹۸	۱۰۴	۷۴	۱۰۱	۱۸۴
	۱۱۸	۵۳	۹۷	۱۰۲	۶۲	۹۲	۱۵۴
۲۰۰۵	۱۱۲	۶۵	۱۰۰	۱۰۸	۱۲۱	۱۱۶	۲۲۴
	۱۱۳	۶۴	۹۸	۱۰۴	۱۱۳	۱۰۷	۱۷۵

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص مقداری واردات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص مقداری واردات مواد غذایی به (استثناء ماهی) می باشد.

تذکر ۲: شاخص های مقداری معرف تغییر در مجموع مقادیر موزون شده قیمت است. قیمت موزن شده متوسط ارزش (۲۰۰۱-۱۹۹۹) است و برای محاسبه شاخص ها از فرمول لاسپیرز استفاده شده است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

همان‌طور که شاخص‌های تجاری نشان داده‌اند در مجموع تمام کشورها تلاش کردند از قابلیت‌های تجاری کشاورزی خود در رابطه با آزادسازی استفاده نمایند. به‌عنوان مثال، مشاهده می‌شود شاخص مزیت نسبی آشکار شده (RCA)^۱ در مواد غذایی برای بیشتر کشورهای منتخب طی دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته است، البته مزیت فیلیپین از ۱/۹۳ در ۱۹۹۰ به ۰/۵۶ در سال ۱۹۹۹ کاهش یافته است. در ایران مزیت نسبی طی دوره مذکور از ۳/۰۶ به ۳/۵۸ افزایش یافته است (جدول ۷).

جدول ۷. مزیت نسبی در تجارت مواد غذایی و کشاورزی

RCA		سهم کشاورزی و مواد غذایی در کل صادرات		کشور
۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	
۰/۶	۰/۰۷	۰/۵	۰/۶	ژاپن
۴/۵	۰/۳۴	۲/۳	۴/۵	کره
۳/۵۸	۳/۰۶	۴۷/۶	۷۹/۵	ایران
۰/۵۶	۱/۹۳	۴/۵	۱۷/۳	فیلیپین
۱/۹۶	۱/۸۵	۱۵/۲	۱۹/۴	هند
۱/۸۱	۱/۰۸	۱۲/۵	۱۸/۴	پاکستان
۳/۴۱	۳/۹۲	۳۲/۷	۴۷/۸	ویتنام

تذکره ۱. بررسی APO

$$\frac{\frac{X_i}{X_{wt}}}{\frac{X_i}{X_{wt}}}$$

تذکره ۲: مزیت نسبی بر اساس فرمول $\frac{X_i}{X_{wt}}$ محاسبه شده که X_i صادرات کشاورزی و مواد غذایی کشور و X_{wt} صادرات جهانی

کشاورزی و مواد غذایی و X_{wt} صادرات کل جهانی و X_i صادرات کل کشور موردنظر است. مأخذ: ویل مارتین، ۲۰۰۰.

شایان توجه است که کره در گروه کشورهای با درآمد بالا و ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط و کشورهای با درآمد کم هند و ویتنام در مجموع دارای شاخص بالاتر RCA در مواد غذایی تازه نسبت به شاخص RCA در مواد غذایی فرآوری شده هستند. از سوی دیگر، کشورهای دیگر یعنی ژاپن از گروه کشورهای با درآمد بالا و فیلیپین از گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط دارای RCA بالاتر در مواد غذایی فرآوری شده نسبت به مواد غذایی تازه (خام) هستند. تمام این روندها متضمن آن است که کشورهایی که دارای رشد بالاتر صادرات کشاورزی بوده‌اند در واقع صادرات غذایی آنها در مواد غذایی تازه (خام) تخصصی شده، اما برای مواد غذایی فرآوری شده تخصص کمتری نشان داده‌اند یعنی بطور نسبی منابع کمتری به بخش‌های فرآوری پایین دستی اختصاص یافته است (جدول ۸).

1. Relative Comparative Advantage

جدول ۸. شاخص‌های مزیت نسبی آشکار شده (۱۹۹۶-۲۰۰۰)

گروه	کشور	مواد تازه غذایی	مواد غذایی فرآوری شده	سایر (بالاترین RCA)
درآمد بالا	ژاپن	Na	Na	۱/۶۹ (ماشین آلات)
	کره	۰/۲۴	۰/۱۹	۲/۸۵ (منسوجات)
درآمد کمتر از متوسط	ایران	۰/۶۰	۰/۲۲	۷/۴۹ (مواد معدنی)
	فیلیپین	۰/۶۱	۰/۶۸	۴/۸۳ (اجزای الکترونیکی)
درآمد کم	هند	۲/۹۱	۱/۵۳	۵/۸۹ (منسوجات)
	پاکستان	۱/۴۹	۱/۸۷	۱۸/۸۹ (منسوجات)
	ویتنام	۴	۱/۴۱	۱۵/۹۵ (محصولات چرمی)

مأخذ: مرکز تجارت بین‌الملل، ۲۰۰۰.

به این ترتیب، ویژگی‌های بیان شده می‌توانند به شکل وجود اختلالات بازاری در بازار مواد غذایی فرآوری شده تشریح شوند. تعرفه پلکانی همچنان در بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه پس از توافقنامه دور اروگوئه UR وجود دارد و همراه با سطح فرآوری اغلب تعرفه‌ها بطور قابل توجهی افزایش می‌یابند. بنابراین، می‌توان از پدیده تعرفه پلکانی (افزایش تعرفه) دریافت که چون کشورهای (با RCA بالا در مواد غذایی تازه) در توسعه صادرات در مواد غذایی فرآوری شده با تعرفه‌های بالاتر در کشورهای واردکننده مواجه شده‌اند هیچ چاره‌ای ندارند جز اینکه منابع بیشتری را به صادرات مواد غذایی تازه که بطور نسبی تعرفه کمتری در کشورهای واردکننده دارد، تخصیص دهند. اگرچه آنها پتانسیل توسعه و تکوین بخش‌های پایین دستی فرآوری را دارند. در مورد کشورهای دیگر (آنهايي که RCA بالا در مواد غذایی فرآوری شده دارند) که بیشتر بخش‌های فرآوری غذایی را با تخصیص بیشتر منابع در بخش‌های با ارزش افزوده ساخته‌اند نمی‌توانند از صادرات بالاتر کشاورزی به کشور با RCA بالاتر در مواد غذایی تازه منتفع شوند.

۴-۳. آثار آزادسازی تجاری بر تولیدکنندگان و فقرای روستایی

کشاورزی در تحلیل فقر یک بخش کلیدی است، زیرا فقرا اغلب کشاورزان روستایی بوده و مواد غذایی سهم بزرگی از مخارج فقرا را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، در جهان بازارهای کشاورزی بیشتر با اخلاص مواجه هستند و منافع بالقوه رفاهی از آزادسازی کشاورزی احتمالاً بسیار بزرگ است. سهم نسبی کشاورزی در تولید ناخالص داخلی به همبستگی بالا با درآمد سرانه در هر کشور تمایل دارد. کشورهای با درآمد بالاتر مانند ژاپن و کره سهم نسبی کمتری - کمتر از پنج درصد - از کشاورزی در تولید ناخالص داخلی دارند. سهم کشاورزی در اقتصاد برای کشورهای با درآمد کمتر بسیار بالاتر است (بیش از ۲۰ درصد برای بیشتر کشورهای کم درآمد).

صادرات کشاورزی و مواد غذایی به عنوان سهمی از کل صادرات برای کشورهای با درآمد نسبتاً بالا نظیر ژاپن و کره کم اهمیت‌تر است. برای کشورهای با درآمد کمتر از متوسط صادرات کشاورزی و مواد غذایی کمتر از ۱۰ درصد کل صادرات کالایی است، اما برای تمام کشورهای با درآمد کم صادرات کشاورزی و مواد غذایی بسیار بیشتر از ۱۰ درصد است (جدول ۹).

جدول ۹. شاخص‌های کشاورزی در کشورهای منتخب (۲۰۰۶)

کشور	شاخص	درآمد سرانه ناخالص در ۲۰۰۶ (دلار)	سهم کشاورزی در GDP (درصد)	متوسط تعرفه همه کالاها در ۲۰۰۶ (درصد)	متوسط تعرفه کالاهای اولیه در ۲۰۰۶ (درصد)
با درآمد بالا	ژاپن	۳۸۶۳۰	۲	۲/۷	۵
	کره	۱۷۶۹۰	۳	۹/۱	۲۱/۲
با درآمد کمتر از متوسط	ایران	۲۹۳۰	۳۴	۱۸/۷	۱۴/۹
	فیلیپین	۱۳۹۰	۱۴	۵/۴	۶/۹
	هند	۸۲۰	۱۸	۱۶/۸	۲۴/۴
درآمد کم	پاکستان	۸۰۰	۱۹	۷/۴	۱۱/۲
	ویتنام	۷۰۰	۲۴	۱۳/۱	۱۷/۸

تذکره ۱. متوسط تعرفه ایران و هند برای سال ۲۰۰۴ ارائه شده است.

مأخذ: IMF (۲۰۰۸) و تجربه کشورهای منتخب.

براساس اطلاعات آماری ژاپن، درآمد خانوار کشاورزی که در نیمه اول دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته بود در نیمه دوم این دهه کاهش یافت. اگر فرض کنیم اثر آزادسازی تجاری براساس WTO در نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ نسبت به نیمه اول با اهمیت تر شده، در اینصورت این وضع بیانگر اثر منفی آزادسازی درآمد بر خانوار کشاورز است.^۱

در کره جنوبی به دلیل آزادسازی تجارت کشاورزی، درآمدهای خانوار کشاورز در مقایسه با درآمد مزدبگیران شهری با کاهش شدیدی مواجه بوده است. علاوه بر این، مشکلات فقرای روستایی نیز بسیار جدی تر شده و شرایط اقتصادی اجتماعی طی دهه ۱۹۹۰ خراب شده است.

جدول (۱۰) برخی از آثار کلیدی اصلاح تجاری پیش‌بینی شده در کشورهای منتخب را خلاصه می‌کند. برای تمام کشورهای با درآمد بالا زمانی که تعدیل با رقابت بیشتر همراه با اصلاح تجاری انجام می‌شود آثار آن برای کشاورزان منفی است. تقریباً تمام کشورهای کم درآمد و کمتر از متوسط برخی منافع را برای کشاورزان پیش‌بینی کرده‌اند، اگرچه کشورهای واردکننده خالص مواد غذایی معمولاً چالش‌هایی برای کشاورزان‌شان پیش‌بینی می‌کنند. آثار منفی بر بهره‌برداران کوچک یا کشاورزان معیشتی در میان دامنه وسیعی از کشورهای با درآمد کم و درآمد کمتر از متوسط وجود داشته است.

جدول ۱۰. خلاصه آثار پیش‌بینی شده آزادسازی تجاری

کشور	آثار منفی روی بعضی کشاورزان	آثار مثبت برای بعضی کشاورزان	آثار منفی برای بهره‌برداران کوچک	مسائل امنیت غذایی
با درآمد بالا				
ژاپن	xxx	x	x	xxx
کره	xxx	x	x	x
با درآمد کمتر از متوسط				
ایران	xx	xx		
فلیپین	xxx	xxx	xxx	
با درآمد کم				
ویتنام	xx	xx		
هند	xx	xx	x	
پاکستان	xx	xx	xx	

تذکر: علامت‌های x و xx و xxx به ترتیب نشانه اقدامات بسیار ضعیف، ملایم و مهم است.

مأخذ: شواهد تجربی و مطالعات میدانی در خصوص پیش‌بینی اثر آزادسازی تجاری کشورهای منتخب

۱. اما اقتصاد ژاپن در دهه ۱۹۹۰ راکد شد و این امکان وجود دارد که کاهش فرصت‌های شغلی غیر کشاورزی برای اعضای خانوار کشاورز نیز موجب کاهش درآمد شده باشد.

۳-۵. سازوکار کشور در مقابله با آثار منفی آزادسازی

بیشتر کشورها تعدیل ساختاری را زمانی که می‌خواهند اهمیت نسبی بخش کشاورزی را کاهش دهند با حرکت به سوی رشته‌های تولیدی با ارزش‌تر تجربه می‌کنند. نمونه‌ای از مجموعه سیاست‌های جبرانی شامل اصلاحات تجاری و کنترل سیاست آزادسازی و مکمل مبتنی بر تقویت عملکرد بهتر بازارهای کشورهای منتخب که اجرا شده در جدول (۱۱) ارائه شده است.

مقایسه اقدامات کشورهای منتخب در مقابله با اثرات منفی‌سازی متنوع است. برخی کشورها که از امکانات مالی و درآمدی مطلوب‌تری برخوردار بوده‌اند در این زمینه بطور فعال‌تری برخورد کرده‌اند. کره و ژاپن اقدامات جبرانی و مکمل را در قالب نقدی و نیز افزایش بهره‌وری از طریق توسعه اقدامات زیربنایی انجام داده‌اند. در هند و پاکستان این اقدامات بیشتر در جهت حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و حفظ قدرت خرید آنها بوده است. در فیلیپین عمده اقدامات روی اصلاح بازار و شبکه حمل و نقل بوده است. سازوکارهای ایجاد شده در ایران ضعیف ارزیابی می‌شود.

جدول ۱۱. مثال‌هایی از سیاست‌های جبرانی و تکمیلی برای کاهش آثار منفی تجارت بر فقرای روستایی

هند	پاکستان	ایران	ویتنام
جبرانی	جبرانی	جبرانی	جبرانی
کاهش قیمت مواد غذایی			
برای فقرا	کوپن غذایی و زکات اسلامی ۲/۵ درصد		
غذای نیم‌روز بچه‌های مدرسه	مالیات پس‌انداز برای کمک به اقشار		برنامه مکمل کاهش فقر
حمایت بالای قیمتی گندم و	آسیب‌پذیر		بیمه بهداشتی - درمانی به‌طور مجانی
برنج	اعتبار خرد کوچک برای کشاورزان		برای فقرای روستایی
قیمت کم برای کود شیمیایی	حمایت با حداقل قیمت برای گندم و برنج		صندوق تثبیت قیمت کمک غذایی
مکمل	و پنبه (نزدیک به قیمت تولید)		مکمل
حمایت صادرات کشاورزی	مکمل		بهره صفر برای مؤسسات برنج یا
شامل:	توسعه مؤسسات کوچک و متوسط	ایجاد تسهیلات اعتباری بیشتر	قهوه در طی فصل کم
بررسی و مطالعات	برنامه ادغام کارهای کوچک دولتی	توسعه تعاونی‌های کشاورزی	پشتیبانی از صادرکنندگان
امکان‌سنجی	توسعه بهره‌وری کشاورزی مانند اجرای		اعطاء کمک آموزشی و توسعه
توسعه زیربناها	تحقیقات کشاورزی		خدمات یا کمک‌های فنی مجانی
ارتقاء صادرات	خصوصی‌سازی سرمایه‌گذاری‌های بخش		حمایت برای جایگزین کردن
توسعه بازار	دولتی		محصولات مخدر
ارتقاء کیفی و بسته‌بندی	سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه صادرات		کمک حمل و نقل به مناطق
ساخت سازمانی و HRD	توسعه حمایت مالی خرد کوچک		دوردست
بینه و اعتبار برای	طرح تامین مالی صادرات توسعه زیربناها		
صادر کنندگان			

فیلیپین	کره	ژاپن
جبرانی	جبرانی	
واردات نهادهای عمده کشاورزی با تعرفه گمرکی صفر برای ۵ سال (۲۰۰۳-۱۹۹۸)	پرداخت مستقیم به کشاورزان بازنشسته	
تامین مالی برای پروژه‌های واردات کشاورزی مکمل	پرداخت مستقیم به کشاورزان دوستدار محیط	
سرمايه‌گذاري دولتي براي مدرن‌سازي کشاورزي و شيلات	پرداخت مستقیم به برنجکاران	جبرانی
حرکت به طرف نرخ ارز رقابتی تر	کاهش بدهی کشاورزی	پرداخت مستقیم به کشاورزان کوهستان
اصلاح ساختار تجاری و تعرفه ای برای کاهش هزینه نهادهای عمده کشاورزی	کمک به بچه‌های مدرسه برای کشاورزان کوچک	کاهش بدهی کشاورزان از طریق کاهش نرخ بهره
اصلاح محاسبه VAT روی تولیدات فرآوری شده کشاورزی	مکمل	مکمل
اصلاح سیاست‌های حمل و نقل برای اصلاح کارایی در حمل کالا میان جزایر و خدمات تخلیه و بارگیری کالاهای فله‌ای	تقویت تعاونی کشاورزان	توسعه و تمرکز زمین کشاورزی
اصلاح کشاورزی	حمایت تهیه نهادها (از طریق وام بهره یارانه ماشین‌آلات یارانه ساختمان و تجهیزات)	اصلاح زیربنایی برای توسعه منطقه ای
اصلاح سیاست‌های حمل و نقل برای اصلاح کارایی در حمل کالا میان جزایر و خدمات تخلیه و بارگیری کالاهای فله‌ای	خدمات کلی دولتی R&D آموزش و توسعه اصلاح بازرسی)	کاهش پرداخت کشاورزان برای توسعه کشاورزی
اصلاح کشاورزی	توسعه زیربنایی کشاورزی (آبیاری و تسهیلات زه‌کشی و یکپارچه کردن زمین)	افزایش کارایی توزیع نهادهای کشاورزی
اصلاح کشاورزی	توسعه و تنوع منابع درآمدی روستاییان	(کانال‌های بیشتر توزیع جدای از تعاونی‌ها)
اصلاح کشاورزی	اصلاح خدمات آموزشی و بهداشتی روستایی	
	سیستم بازنشستگی	

مأخذ: Apo و مطالعات میدانی تحقیق.

۴. نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

با توجه به اهمیت بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه آزادسازی در این بخش به لحاظ آثار آن بر عملکرد تجاری و نیز فقر روستایی از اهمیت خاصی برخوردار است. در این تحقیق مقایسه تطبیقی میان ۷ کشور منتخب نشان داد که به لحاظ شاخص ارزشی صادرات ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ویتنام در گروه کشورهای با درآمد کم و کره در گروه کشورهای با درآمد بالا بهترین عملکرد صادراتی کشاورزی را داشته‌اند. در مجموع، در کل کشورهای منتخب بهترین عملکرد صادراتی متعلق به ویتنام و بدترین عملکرد متعلق به ژاپن است. به لحاظ شاخص مقداری بهترین عملکرد متعلق به ایران است. در رابطه با شاخص ارزشی واردات کره ژاپن در گروه کشورهای با درآمد بالا روند صعودی مشابه را نشان داده و در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط فیلیپین بیشترین واردات را داشته و در گروه کشورهای با درآمد کم بیشترین عملکرد متعلق به ویتنام است. در مجموع، کمترین عملکرد وارداتی متعلق به ایران و بیشترین عملکرد متعلق به ویتنام است. با این حال اکثر کشورهای منتخب توانسته‌اند مزیت نسبی خود را طی دهه ۱۹۹۰ افزایش دهند.

با توجه به اینکه در کشورهای با درآمد کم و کمتر از متوسط سهم کشاورزی در GDP بالا است آثار آزادسازی مهمتر ارزیابی می‌شود، لذا نیازمند اقدامات جبرانی و تکمیلی در سطح وسیع است. روند سیاست‌های جبرانی و تکمیلی نشان می‌دهد که این سیاست‌ها در ایران ضعیف‌تر از سایر کشورها بوده و در کره، هند و ژاپن از روند مطلوب‌تری برخوردار بوده است. در نهایت برای موفقیت آزادسازی در بخش کشاورزی کشورهای منتخب نکات زیر توصیه می‌گردد:

- اجرای تدریجی و مرحله‌ای آزادسازی در بخش کشاورزی
- مستی نمودن آزادسازی کالاهایی که نقش اساسی در تغذیه جامعه دارند برای حفظ ارتقاء امنیت غذایی جامعه
- اتخاذ سیاست‌های هماهنگ در سطح کلان و ثبات سیاسی می‌تواند در تحقق موقتی آزادسازی کشاورزی مؤثر واقع شود.
- توسعه بخش کشاورزی در زمینه مواد غذایی فرآوری شده در کشورهای در حال توسعه که دارای مزیت نسبی در مواد خام کشاورزی هستند می‌تواند در موفقیت آزادسازی مؤثر باشد.
- اتخاذ سیاست‌های مناسب حمایتی اعم از جبرانی و تکمیلی نقش مهمی در موفقیت آزادسازی تجاری و کاهش فقر روستایی در بخش کشاورزی دارد.

منابع

- آمارنامه سالنامه‌های بین‌المللی و آمار تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (UNCTAD, IMF).
- حسینی، سیدنبی (۱۳۸۷)، کشاورزی ایران در بستر جهانی شدن (چالش‌ها و فرصت‌ها)، "مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، صص ۲۵۴-۲۵۳.
- خالدی، کوهسار (۱۳۸۶)، "گزارش تحلیل نتایج اجرایی همزمان سیاست‌های آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی و هدفمند کردن بارانه‌ها"، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، گروه بازاریابی و تجارت خارجی.
- سالم، بهنام (۱۳۸۷)، "آزادسازی بازرگانی در بخش کشاورزی و اثر آن بر رفاه اقتصادی"، "مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، صص ۲۵۴-۲۵۳.
- سلامی، حبیب‌الله (۱۳۷۶)، تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی ایران در یک مدل تعادل عمومی.
- کیمیجانی، اکبر (۱۳۷۹)، مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرات آن بر اقتصاد کشاورزی ایران، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.

Francois, J. & A. Strutt (1999), "Post-Uruguay Round Tariff Vectors for Gtap".

Martin, W. & Anderson (2002), "Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda", Washington DC: World Bank.

Symposium on Impact of Trade Liberalization on Agricultural Producers and Rural Poor, (11-17 March 2003), *Asian Productivity Organization (APO)*, Tokyo.
Wilson, J. S. (2002), "Liberalization on Agricultural: Developing Countries in Asia and the Post – Doha Agenda", *Paper Presented to the ADB Institute*.
World Bank (2005), "World Development Report" , New York.
www.OECD.org.
www.FAO.Org.

